

Laura Solanko

Euroopan kaasumarkkinat murroksessa

Finanssikriisin aikana sekä kaasun kysynnässä että tarjonnassa on tapahtunut suuria muutoksia, jotka voivat vaikuttaa sekä kaasun hinnoitteluun että venäläisen kaasujätin Gazpromin markkina-asemaan Euroopassa. Tästä huolimatta EU:n ja Venäjän energiemarkkinoiden pitkän aikavälin keskinäisriippuvuus ei katoa minnekään.

EU-maiden oma kaasuntuotanto vastaa vain noin 40 prosenttia alueen 480 mrd. kuution kokonaiskulutuksesta, loppuosa tuodaan pääosin Venäjältä, Norjasta sekä Algeriasta. Kaasun kulutuksen ennakoidaan tulevaisuudessa kasvavan öljyn ja kivihiilen kustannuksella. Pohjanmeren kaasuntuotannon hiipussa EU-maiden tuontiriippuvuus kasvaa vuosi vuodelta ja sen arvioidaan olevan lähellä 80 prosenttia vuonna 2030. Pohjois-Amerikkaan tai Kaakkois-Aasiaan verrattuna Eurooppa on kuitenkin maantieteellisesti suotuisassa asemassa. Meille tulee maakaasuputkia kolmesta ilmansuunnasta, minkä lisäksi Länsi-Euroopan rannikoilla on yhä enemmän nesteytetyn maakaasun vastaanottoon tarvittavia uudeleenaasutuslaitoksia.

Venäjän tuotantokapeikat

Selkeästi suurin yksittäinen kaasunmyyjä on Venäjän valtion kontrolloima kaasujätti Gazprom, jonka markkinaosuus on noin 40 % EU-alueen kaasuntuonnista ja alle 25 % kaasun kokonaiskulutuksesta. Gazpromin kyky ylläpitää ja lisätä kaasuvientiään on viime vuosina usein kyseenalaistettu, sillä yhtiön merkittävimmät tuotantoalueet Länsi-Siperiassa ovat jo ohittaneet tuotantohiippunsa eikä uusia, vastaavan kokoluokan tuotantoalueita ole saatu käyttöön. Lisäksi Venäjän kotimainen kaasunkulutus kasvaneen prosentin-pari vuodessa, jos talous palaa noin 4 prosentin trendikasvun uralle. Finanssikriisin aiheuttama kaasunkysynnän erittäin voimakas lasku EU-maissa on tarjonnut muutaman vuoden hengähdystauon, jonka aikana Venäjällä on löydettävä keinoja joko kotimaisen kulutuksen leikkaamiseksi, tuotantomäärien nostamiseksi tai kaasun tuonnin ja jälleenviennin turvaamiseksi.

Ainakin lehtitietojen perusteella Gazpromin uusi strategia vuoteen 2030 antaa viitteitä siitä, kuinka näihin haasteisiin vastataan. Gazprom on päättänyt keskittää investointinsa Jamalin niemimaalla sijaitsevan Bovanenkovan jättikentän avaamiseen. Bo-

vanenkovan on suunniteltu tuottavan ensimmäiset kaasukuutiometrinsä jo vuoden 2012 lopulla, mutta vienee vuosia ennen kuin kenttä voisi toimia täydellä 140 mrd. kuution kapasiteetilla. Ainakin siihen asti Gazprom keskittyy kaasun vientiin ja laskee pienempien, ns. itsenäisten kaasuntuottajien kattavan kasvavan osuuden kotimarkkinoiden kysynnästä.

Kaasun globaali tarjonta kasvaa...

Myös kaasun globaali tarjonta on muuttumassa. Tällä hetkellä vain alle 10 % maailman kaasusta kulkee nesteytettynä, EU-alueella nesteytetyn kaasun (LNG) osuus on noin 9 % kaasunkulutuksesta ja noin 15 % kaasuntuonnista. Osuus on viimeisen vuosikymmenen kasvanut jatkuvasti sekä tarjonnan että kysynnän lisääntyneenä ja sama kehitys jatkunee myös tulevaisuudessa. Venäjä on maailman suurin kaasuntuottaja, mutta nesteytetyn kaasun markkinoilla se on hyvin pieni toimija. Euroopan markkinoille Gazprom ei toimita nesteytettyä kaasua, joten LNG:n osuuden kasvu on osaltaan supistanut Gazpromin markkina-asemaa EU-maissa.

Euroopassa Espanja ja Ranska ovat merkittäviä nesteytetyn kaasun tuojia, mutta maailmanlaajuisesti suurimmat markkinat ovat Japanissa, Etelä-Koreassa sekä USA:ssa. USA:n oman kaasuntuotannon ennakoitua suurempi kasvu on kuitenkin muuttamassa USA:n kaasun nettotuojasta omavaraiseksi tai jopa nettoviejäksi. Viime vuonna USA tuotti jo saman verran maakaasua kuin Venäjä. Tekninen kehitys kaasukenttien hyödyntämisessä on viimeisen vuoden aikana avannut täysin uusia mahdollisuuksia kaasuntuotannolle mm. vanhoilla hiilikaivosalueilla ympäri maailman. Liuskekaasua hyödyntäviä kenttiä on jo kaavailtu mm. Englantiin, Puolaan ja Saksaan sekä lukuisiin Aasian maihin. Tämä kehitys, yhdessä finanssikriisin vaikutusten kanssa, on jarruttanut mm. Barentsin merellä sijaitsevan Stokkholmin jättimäisen kaasukentän suunnitteluaikataulua.

... ja hinnoittelu muuttuu

Niin Gazprom kuin kaikki muutkin putkikaasun myyjät ovat perinteisesti suosineet pitkiä, jopa yli 30 vuoden toimitussopimuksia. Sopimukset määrittelevät sekä myyntimäärän että hinnoitteluperiaatteet. Koska putkikaasulla ei ole raakaöljyyn verrattavia maailmanmarkkinoita, ei sillä myöskään ole vastaavassa

mielessä markkinahintaa. Putkikaasun hinta onkin ollut sidottu noin 6-9 kuukauden viipeellä raakaöljyn hintakehitykseen. Koska putkikaasun markkinat liki väistämättä ovat monopolien hallussa, hinnoittelussa on täydellisen hintadiskriminaation elementtejä. Osin tästä syystä Itäisen Keski-Euroopan ja Baltian maat saivat pitkään kaasua edullisemmin kuin Länsi-Euroopan maat. Lisäksi kaasusopimuksissa voidaan vaihtelevissa määrin ottaa huomioon myös muiden energiamuotojen (esim. pörssisähkön, kivihiilen) hintakehitys.

Viimeisen kahden vuoden aikana öljymarkkinoilla nähty hintaralli on heijastunut voimakkaasti myös kaasun hintoihin. Hinnoittelussa noudatettavan viipeen takia putkikaasu oli öljyyn verrattuna hyvin edullista alkuvuonna 2008, mutta sen hinta alkoi nousta voimakkaasti loppuvuonna 2008 – samaan aikaan kun reaalityönteeseen iskenyt kriisi romahdutti muiden energiaraaka-aineiden hinnat. Alkuvuonna 2009 putkikaasun hinta heijasteli vielä kesän 2008 öljynhinnan huippulukemia, mikä teki siitä täysin hintakilpailukyvyttömän energialähteen. Yllättäen spot-markkinoilta ostettu LNG olikin edullisempaa kuin putkikaasu. Tämän takia monet eurooppalaiset energiayhtiöt ostivat mieluummin edullista LNG:tä ja rikkoivat pitkien toimitussopimusten 'take or pay' -ehtoja vuoden 2009 aikana.

Markkinatilanteen muuttuessa erityisesti Gazpromia syytettiin liian jäykästä sitoutumisesta pitkäaikaisiin sopimuksiin ja vaatimukset joustavammasta hinnoittelumallista ovat jatkuvasti kasvaneet. Alkuvuonna 2010 Gazprom on sopinut joidenkin eurooppalaisten suurasiakkaiden kanssa (mm. Eni ja E.On Ruhrgas) siirtyvänsä pieneltä osin soveltamaan kaasun spot-hintoja, jotka heijastelevat paremmin kulloistakin markkinatilannetta.

Mutta riippuvuus säilyy

EU:n Komissio on usein alleviivannut, että pitkät toimitussopimukset ja kaasualan yhtiöiden vertikaalinen integraatio estävät kilpailun ja aidon eurooppalaisen kaasumarkkinan syntymisen. Tämä on tilanne etenkin EU:n uusissa jäsenmaissa, joissa markkinat ovat täysin kansallisten monopolien hallussa. Kilpailun edistämiseksi komissio on ajanut mm. kaasun tuotanto- ja siirtokapasiteetin omistuksen eriyttämistä (unbundling). Eriyttämisen mahdollisista vaikutuksista ei kuitenkaan olla yksimielisiä, eivätkä kaavailut ole estäneet uusien kaasuputkien suunnittelua.

Gazpromin, EON-Ruhrgazin, BASF:n sekä Gasunien omistama putkiyhtiö on juuri saanut Itämeren rantavaltioilta tarvittavat rakennusluvat Itämeren pohjaan laskettavan uuden kaasuputken rakentamiseen. Nord Streamiksi ristitty putki tulee kulkemaan Viipurin läheltä (Säkkijärveltä) Suomen, Ruotsin ja Tanskan talousvyöhykkeiden halki Saksan Greifswaldiin. Suomi antoi oman, vesilain mukaisen rakentamislupansa 12.2.2010. Putken kapasiteetti on suunniteltu olevan 55 mrd. kuutiota vuodessa, mikä vastaisi reilua 15 % EU:n viime vuoden kaasuntuonnista. Putken on suunniteltu olevan käytössä vuonna 2012.

Eurooppalaisen energiakeskustelun sävy on vuodessa muuttunut perin pohjin. Tammikuussa 2009 osassa Keski-Eurooppaa värjöteltiin pakkasessa kun kaasuntoimitukset Venäjältä Ukrainaan olivat poikki. Niukaksi koetun kaasun saannin turvaaminen, eli energiaturvallisuus, hallitsi energiakeskustelua. Nyt, reilu vuosi myöhemmin, kaasun kulutus on talouskriisin myötä supistunut selvästi samalla kun tuotantoennusteet ovat moninkertaistuneet uuden teknologian ansioista. Kun vuosi sitten epäiltiin riittäkö Venäjältä kaasua Nord Stream –putkeen, nyt nopeimmat kysyvät riittäkö uudelle putkikaasulle enää kysyntää EU-maissa. Nopeasti muuttuvassa keskustelussa olisikin syytä muistaa, että etenkin putki-investoinnit tehdään vuosikymmeniksi eteenpäin.

Oleellista olisi pitää mielessä, että LNG ei tule korvaamaan perinteistä putkikaasua Euroopassa. Optimistisimminkin arvioissa sen osuus kaasun kokonaiskulutuksessa olisi tulevaisuudessa alle kolmanneksen. Lisäksi suurin osa LNG:stäkin kaupataan pitkäaikaisilla sopimuksilla. Siksi kaasunkulutus Euroopassa tulee jatkossakin olemaan ensisijaisesti riippuvaista venäläisestä, norjalaisesta ja algerialaisesta putkikaasusta. Jos EU:n hellimä ajatus Nabucco-kaasuputkesta joskus toteutuu, putkikaasua saataisiin myös Kaspian meren ympäristöstä. Kaikilla putkia hallitsevilla yhtiöillä on kannustimet suosia pitkiä toimitussopimuksia, koska putki-infrastuktuuri väistämättä sitoo sekä myyjää että ostajaa vuosikymmeniksi.

Laura Solanko on BOFITin ekonomisti